

KONSERVATIZMO FENOMENAS

ALVYDAS JOKUBAITIS

Konservatizmo politinės minties fenomenas nagrinėjamas šiuo metu socialiniuose ir politiniuose moksluose vykstančių diskusijų apie tradicinių politinių ideologijų pabaigą kontekste. Straipsnyje norima įrodyti, kad sunkiai tilpęs į XIX amžiaus ideologizuoto politinio mąstymo rėmus, konservatizmas šiandien tampa vienu iš pagrindinių naują politinio mąstymo paradigmą formuojančių veiksmų. Remiamasi dviejų autorių — E. Burke'o ir M. Oakeshotto konservatizmo samprata. E. Burke'o nuopelnai siejami su jo pasiūlyta politinio racionalizmo ir radikalizmo kritika. Tuo tarpu M. Oakeshottui pirmajam pavyko įrodyti, kad konservatizmo politinės filosofijos tapatumą sukuria ne koks specifinis politinių principų rinkinys, bet tam tikra požiūrio į socialinę tikrovę perspektyva.

Konservatizmo politinė filosofija yra išskirtinis fenomenas pastarųjų dviejų amžių Vakarų politinės minties istorijoje. Tai ypač ryškiai matyti mūsų dienomis, kada pamažu pereinama prie naujo politinio diskurso. Gyvename pereinamuoju laikotarpiu, kai iš esmės keičiasi kalbėjimo apie politinius dalykus būdas. Dar ne taip seniai dominavęs politinis diskursas šiuo metu vis labiau primena griūvantį XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios pastatą.

Alvydas Jokubaitis — humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto seminare *Konservatyviosios politinės minties tradicija: Europa ir Lietuva*. Vilnius, 1997 m. spalio 22 d.

© Alvydas Jokubaitis, 1997

Straipsnis įteiktas redakcijai 1997 m. lapkričio 10 d.

Vaizdžiai tarus, galima sakyti, kad gyvename Prancūzijos revoliucijos (1789) pabaigos laikais. Nes būtent ši revoliucija vienaip ar kitaip paveikė visų trijų didžiųjų šiuolaikinio politinio mąstymo tradicijų — socializmo, liberalizmo ir konservatizmo — susiformavimą. Tam įrodyti užtenka priminti, kad būtent Prancūzijos revoliucija nepaprastai sužadino XIX amžiaus socialistų tikėjamą radikalaus visuomenės atnaujinimo galimybę. Negalima pamiršti ir to, kad XIX amžiaus britų liberalizmas (Jeremy Benthamas, Jamesas ir Johnas Stuaratas Mill'ai) buvo viena iš radikalaus politinio mąstymo formų. Praeito amžiaus Britanijos liberalai reformų keliu siekė to paties, ko ir prancūzų revoliucionieriai — modernizuoti pasenusį aristokratinį režimą. Dar mažiau abejonių sukelia Prancūzijos revoliucijos ir konservatizmo ryšiai. Šiuolaikinė konservatyvioji politinė mintis gimė kartu su Edmundo Burke'o *Apmąstymais apie revoliuciją Prancūzijoje*.

XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžioje susiformavo ideologizuoto politinio mąstymo paradigma. Pagrindinis šios paradigmos bruožas — politinio veiksmo priklausymas abstraktiems ideologiniams principams. Ideologinė dogma tapo svarbesnė už per ilgą laiką nusistovėjusias politinio elgesio tradicijas. Politinį mąstymą užvaldė daugybė ideologinių naratyvų. Tokių, kaip marksistinis pasakojimas apie išskirtinę proletariato misiją, liberalų pasakojimas apie visuotinę politinę veiklą grindžiantį naudingumo principą ar dalies konservatorių taip pamėgtas *Volksgeist* naratyvas. Būtent XIX amžiuje politinio gyvenimo reiškiniai įgavo naują, tik iš ideologinių dogmų suprantamą prasmę. Kuklią politiko misiją — užsiimti specifine valdymo veikla — XIX amžiuje papildė naujas — ideologinių dogmų teisingumo įrodymo uždavinys.

XIX amžiuje susiduriame su nauju, ligtol neregėtu fenomenu — visa Vakarų politinio mąstymo erdvė pasidalijama tarp trijų pagrindinių ideologijų. Aristotelis, N. Machiavellis, T. Hobbesas ar I. Kantas tikrai nežinojo tokio griežto politinės minties pasidalijimo į kelias pagrindines ideologines stovyklas. Konservatizmas nuo E. Burke'o laikų sunkiausiai tilpo į tokios ideologizuotos politinio mąstymo paradigmos rėmus. Ideologizuotas politinis mąstymas daug stipriau paveikė liberalizmą ir socializmą. Aišku, galima surasti ir ideologizuotų konservatyvaus politinio mąstymo formų, tačiau ne jos sukuria konservatizmo fenomeną. Turint prieš save skirtingus — vokiečių, britų, prancūzų ir amerikiečių — konservatizmo variantus, galima konstatuoti, kad būtent britų politinis konservatizmas geriausiai atspindi

šios politinio mąstymo tradicijos savitumą. Britų politinio konservatizmo išskirtinumą sukuria jo aiškiai demonstruojamas nusistatymas prieš ideologijų dominavimą politinio mąstymo srityje.

Britų konservatoriams būdingas filosofinių pretenzijų kuklumas. Nuo E. Burke'o laikų konservatoriai yra įpratę daug skeptiškiau žiūrėti į filosofiją, negu jų kolegos iš liberalų ar socialistų stovyklos. Užtenka prisiminti vien tik į daugybę tomų surašytą marksistinės politinės filosofijos istoriją, kad būtų įrodytas konservatorių pretenzijų į filosofiją kuklumas. Britų konservatoriai turi tik du tikrai didelius filosofus — griežtąja to žodžio prasme filosofu net nebuvusį E. Burke'ą ir Michaelą Oakeshottą. Tačiau tai nereiškia, kad jie neturi politinės filosofijos. E. Burke'o ir M. Oakeshotto darbuose išdėstyta tikrai originali politinė filosofija. Daug originalesnė ir reikšmingesnė, negu dažnai manoma.

Britų konservatizmui nebūdingas XIX amžiaus liberalų ir socialistų protus užvaldęs metafizinių politinio gyvenimo principų ieškojimas. Britų konservatoriai taip pat nenaudojo ir XIX amžiaus politiniam mąstymui būdingos kovos su „papročių despotizmu“ retorikos. Po J. S. Millo ar Karlo Marxo darbų skaitymo, E. Burke'as atrodo kaip keistas, „pažangių“ savo laiko idėjų nesuprantantis autorius. Skiriasi ne tik jo naudojama retorika, bet ir visas mąstymo apie politiką būdas.

E. Burke'ą nuo XIX amžiaus liberalų ir socialistų labiausiai skiria jo įsitikinimas, kad ideologinė platforma nėra svarbiausias dalykas politikoje. *Apmąstymais* jis nori įrodyti, kad yra daugybė kitų politinės visuomenės egzistavimui reikšmingų faktorių. Tokių kaip tradicija, istorinė patirtis, autoritetas, nusistovėję papročiai, įpročiai ir religija. Būtent šitų faktorių akcentavimas ir sudarė konservatizmo politinės minties branduolį. Pats E. Burke'as neįtarė, kad jis stovi prie ištisos politinio mąstymo tradicijos ištakų. Apie jo netikėtą pasirodymą politinės minties istorijoje Russelas Kirkas yra sakęs: „Niekada anksčiau valstybės vyras taip buvo nelinkęs tapti politikos filosofu, tačiau galbūt niekada ta metamorfozė nebuvo tokia laiminga“¹.

E. Burke'as pasiūlė tokį mąstymo apie politinius dalykus būdą, kuris netilpo į XIX amžiuje susiformavusios ideologizuotos politinio mąstymo paradigmos rėmus. Politinis protas, jo žodžiais tarus, yra „apskaičiuojantis principas“², o ne ideologinių dogmų realizavimo įrankis. Dar ir šiandien dažnai galima išgirsti tvirtinimus, kad konservatizmas yra viena iš trijų didžiųjų šiuolaikinio politinio mąstymo

ideologijų. Tačiau tokie tvirtinimai visada reikalauja tam tikrų išlygų. Britų konservatoriai visada siūlė daugiau, negu vien tik liberalizmui ar socializmui oponuojančią ideologinę programą. E. Burke'as užčiuopė kitokį, negu XIX amžiuje įsitvirtinusi, politinio mąstymo būdą. Šiuo požiūriu visiškai suprantama tampa garsioji Thomaso Jeffersono frazė: „Manęs tiek nestebina Prancūzijos revoliucija, kiek stebina pono Burke'o revoliucija“³.

Didžiulis konservatorių ir jų oponentų iš liberalų bei socialistų stovyklos požiūrio į politiką skirtumas sąlygojo daugybę konservatizmo politinės filosofijos nesupratimo atvejų. Tiesiog klasikinis yra Friedricho Hayeko atvejis. Laikydamasis visų ideologizuoto politinio mąstymo kanonų, F. Hayekas savo straipsnyje *Kodėl aš nesu konservatorius?* neigia patį konservatizmo politinės filosofijos egzistavimo faktą. Konservatizmui, jo nuomone, trūksta pagrindinio tikrai politinei filosofijai būtino dalyko — ilgalaikės socialinės ir politinės permainas skatinti galinčių idealų⁴. Nesusipratimas yra tai, kad keldamas tokias sąlygas, F. Hayekas iš konservatizmo reikalauja to, prieš ką ši politinio mąstymo srovė visada buvo programiškai nusistačiusi. Konservatyvaus politinio mąstymo specifiką sukuria priešingas — labai atsargus požiūris į idealų vaidmenį politikoje ir moralėje.

Konservatizmo politinės filosofijos subtilybes dažnai nelengva suprasti ir patiems konservatoriams. Tai ypač ryškiai rodo konservatorių darbai, kuriuose konservatizmas pristatomas kaip ideologija. Paskutiniuoju tokiu yra Rogerio Scrutono *The Meaning of Conservatism*, su jo pastangomis išdėstyti „pagrindines konservatyvios ideologijos idėjas“⁵. Nepaisydamas E. Burke'o politinio mąstymo intencijų, R. Scrutonas britų konservatoriams siūlo žengti jų politinės filosofijos savitumą sunaikinti galinčiu keliu. Nėra nei menkiausios abejonės, kad pereidamas prie jam svetimų ideologizuoto politinio mąstymo kanonų, konservatizmas daugiau prarastų negu įgytų.

R. Scrutono bandymas ideologizuoti konservatizmą atrodo kaip XIX amžiaus politinio mąstymo atgyvena. Šiuo metu politiniuose ir socialiniuose moksluose vyrauja priešinga tendencija — diskutuojama tradicinių politinių ideologijų pabaigos tema. Šiandien, kaip niekada anksčiau matyti, kad jau ne tik konservatoriams, bet ir jų didiesiems oponentams nebereikalinga tokia politikos ideologizacija, kokią savo darbe siūlo R. Scrutonas. Pamažu tolstant nuo perdėtos politinio diskurso ideologizacijos, konservatoriams šiandien labiau

derėtų švęsti savo politinės minties pergalę, o ne perimti jiems svetimus politinio mąstymo kanonus. Konservatoriai tikrai daug gali pasakyti šiuo metu vykstančioje diskusijoje tradicinių politinių ideologijų pabaigos tema. Jiems priklauso pats šios temos suformulavimo prioritetas. E. Burke'as pirmas sukilo prieš politinio gyvenimo pavertimą radikalių filosofinių projektų realizavimo sritimi.

Šiuo metu besiformuojantis naujas politinis diskursas demonstruoja konservatizmui būdingą nuosaikumą. Galima būtų teigti, kad šiuolaikinis politinis diskursas žengia konservatyvaus politinio mąstymo nužymėta kryptimi, arba, paprasčiau tarus, kad jis konservatyvėja. Tačiau tam trukdo kai kurios aplinkybės. Visų pirma, nusistovėjusi „konservatizmo“ termino vartojimo prasmė. Konservatizmas dažniausiai suprantamas kaip negatyvi reakcija į permainas. Todėl tvirtinimas apie šiuolaikinio politinio diskurso konservatyvėjimą sukurtų neteisingą išpūdį, kad judama kokio nors tradicionalizmo ar fundamentalizmo kryptimi. Be to, toks tvirtinimas nepagrįstai sumenkintų konservatorių oponentų iš liberalų ir socialistų stovyklos nuopelnus. Per pastaruosius penkiasdešimt metų šios dvi didžiosios politinio mąstymo tradicijos taip pat daug prisidėjo prie naujo politinio diskurso susiformavimo. Konservatizmas nėra ta išskirtinė politinio mąstymo srovė, kuri pakeitė visą šiuolaikinį politinio mąstymo būdą. Tam reikėjo daugelio liberalizmo ir socializmo transformacijų, kurių kryptį gerai atspindi Karlo R. Popperio, Isaiah Berlino, F. Hayeko, J. Habermaso ar vėlyvojo Johno Rawlso politinė filosofija. Porą amžių konservatorių saugotas politinio mąstymo būdas šiandien tapo visuotine nuosavybe. Vis labiau nykstant politiniam radikalizmui ir tradicinėms politinėms ideologijoms, pastebimai didėja konservatyvaus politinio mąstymo reikšmė.

Robertas Nisbetas yra sakęs, kad „XIX amžiuje konservatyvių idėjų pranašumas prieš radikalias liberalias niekur nėra toks akivaizdus kaip sociologijoje“⁶. Tą patį galima pasakyti ir apie XX amžiaus pabaigos socialinę teoriją. Šiandien labai aiškiai matyti, kad E. Burke'o ir M. Oakeshotto konservatizmas — tai ne tik politinė filosofija. Šių dviejų autorių konservatyvi politinė mintis tiesiog neišsivaizduojama be platesnio požiūrio į socialinę tikrovę.

Konservatizmas yra neatskiriama suaugęs su interpretatyviaja socialinių mokslų filosofija. E. Burke'as šito dar nesuvokė. Jo *Apmąstymuose* glūdinti socialinių mokslų filosofija gali būti atsekama tik

implicite. Tuo tarpu M. Oakeshottas savo studijoje *On Human Conduct* aiškiai parodė, kad politinis konservatizmas prasideda socialinio žmonių elgesio aiškinimo srityje.

Kai kurios šiuolaikinės socialinės teorijos vystymosi tendencijos rodo, kad šiuo metu vis labiau pereinama prie britų konservatizmo politinei filosofijai artimų nuostatų. Tai ypač ryškiai matyti iš Anthony Giddenso ir Pierre'o Bourdieu darbų. Su konservatizmu šiuos du autorius sieja ne tik tos pačios sąvokos — tradicija, socialinė praktika, bendruomenė, paprotys ar įprotis, bet ir labai panašus mąstymo apie socialinę bei politinę tikrovę būdas. Nesileidžiant į platesnius palyginimus, galima konstatuoti, kad šių dviejų autorių mintį valdo ta pati socialinių mokslų filosofija, kuri aptinkama E. Burke'o ir M. Oakeshotto darbuose.

Šiuo požiūriu nepagrįsti atrodo Johno Gray'aus tvirtinimai, kad gyvename politinio konservatizmo pabaigos laikais⁷. Drąsiai galima teigti, kad konservatizmo įtaka tiesiogiai priklauso nuo jo socialinės filosofijos reikšmės. J. Gray'ui būdingas pernelyg siauras požiūris į konservatizmą. Jis nemato, kad konservatizmo politinės filosofijos fenomeną sukuria ne vienas ar kitas politinių principų rinkinys, bet ištisas mąstymo apie socialinę tikrovę būdas. E. Burke'as savo *Ap-mąstymais* padarė tą patį, ką ir kiekvienas tikrai didelis politikos filosofas: kurdamas savo politinę teoriją, jis kartu pasiūlė ir naują požiūrį į socialinius dalykus perspektyvą.

Stebėtina, tačiau konservatizmo politinės filosofijos esmės dažnai nesuvokia autoriai, kurių socialinėse teorijose įtvirtinti E. Burke'o ar M. Oakeshotto pažiūroms artimi principai. Geriausiu to pavyzdžiu yra A. Giddensas. Tie, kurie skaitė šio autoriaus sociologijos darbus, nesunkiai gali pripažinti jų artimumo britų konservatizmo socialinei filosofijai faktą. Be to, knygoje *Beyond Left and Right* A. Giddensas atvirai demonstruoja savo simpatijas M. Oakeshotto konservatizmui⁸. Stebina tik tai, kad jis iš akių išleidžia kai kuriuos pagrindinius M. Oakeshotto konservatyvaus filosofinio mąstymo elementus. Sunku sugalvoti labiau M. Oakeshotto filosofinės minties intencijas iškreipiantį dalyką, kaip A. Giddenso sumanymas išvesti naują, kol kas dar nežinomą konservatizmą. Taip darydamas, A. Giddensas elgiasi panašiai, kaip E. Burke'o laikų prancūzų revoliucionieriai — jis bando sukurti ideologinį ir utopinį (šįsyk konservatizmo) projektą. Tokie A. Giddenso ieškojimai prieštarauja pagrindiniams

konservatizmo socialinio mąstymo principams, nukreiptiems prieš utopinio mąstymo invaziją į politinių ir socialinių dalykų apmąstymus.

Kaip jau buvo minėta, gyvename laikais, kada pamažu senka Prancūzijos revoliucijos įtakoje susiformavęs politinis diskursas. Kai kurie požymiai rodo, kad politikoje vis labiau mažėja doktrinos reikšmė. Tačiau, judama ne anapus kairės ir dešinės, kaip tai, pavyzdžiui, atrodo A. Giddensui, o griežtų ribų tarp skirtingų politinių filosofijų išnykimo, tų filosofijų persipynimo ir jų sintezės kryptimi. Pereinama prie mažiau ideologizuoto politinio mąstymo, kurio gynimas pastaruosius du amžius ir buvo tapęs pagrindine E. Burke'o įkvėpto konservatizmo misija.

Anapus kairės ir dešinės šiandien atsiduriame ne todėl, kad socialistai konservatyvėja, o konservatoriai radikalėja. Tam egzistuoja daugybė kitų priežasčių. Šiuolaikinio Vakarų politinio diskurso permainas labiausiai sąlygoja ta aplinkybė, kad pamažu nyksta daugybė radikalaus politinio mąstymo formų. Nuosaikus, mažai ideologizuotas ir į praktinį politinių sprendimų efektyvumą orientuotas mąstymas, kurį taip gynė britų konservatoriai, šiandien tampa realiu Vakarų politinės tikrovės faktu. Naujai besiformuojantis politinis diskursas visiems prieinamu padaro tai, kas prieš du šimtus metų buvo išimtinė konservatorių nuosavybė. Apmąstymai apie konservatizmo politinę filosofiją šiandien įgauna naują reikšmę — jie tampa apmąstymais apie naujai besiformuojančio politinio diskurso prigimtį.

Kalbant apie konservatizmo politinę filosofiją, iškart būtina pasakyti, kad egzistuoja daugybė skirtingų, tarpusavyje dažnai nesuderinamų šitos filosofijos variantų. Pavyzdžiui, neįmanoma suderinti E. Burke'o ir Josepha de Maistre'o, M. Oakeshotto ir R. Scrutono konservatizmo sampratų. Kalbant apie konservatizmą, visada būtina aiškiai nurodyti, kuris iš jo variantų turimas galvoje.

Bet kokios skirtingų konservatizmų bendravardiklinimo pastangos dažniausiai duoda abejotinų rezultatų. Bendro vardiklio pradeda ieškoti ten, kur jo iš tikrųjų nėra. Galimi du variantai. Arba konservatyvios politinės minties dalis pavaizduojama kaip visuma. Taip, pavyzdžiui, atsitinka R. Kirkui⁹, kuris savo „konservatyvaus politinio mąstymo kanonus“ sumodeliavo pagal vieno autoriaus — E. Burke'o pažiūras. Arba, priešingai, nupiešiamas toks platus konservatizmo politinės filosofijos vaizdas, kad į jį jau telpa net ir konservatizmo kritikai. Tai, pavyzdžiui, būdinga R. Nisbeto studijai, kurioje taip išplėsta konservatizmo samprata, kad į ją jau tilpo ir F. Hayekas¹⁰.

Šiame straipsnyje bus remiamasi prielaida, kad egzistuoja atskira — E. Burke'o-M. Oakeshotto konservatyvaus politinio mąstymo atšaka. Kadangi M. Oakeshotto filosofinė kalba labiau atitinka šiuolaikinę teorinę žodyną, būtų galima apsiriboti vien tik šio autoriaus konservatizmo samprata. Tačiau taip būtų pažeistas E. Burke'o prioritetas daugelio M. Oakeshotto nagrinėtų problemų iškėlimo srityje. Net ir siūlydamas naujas konservatizmo politinės filosofijos idėjų interpretacijas, M. Oakeshottas dažniausiai likdavo ištikimas pagrindinėms savo didžiojo pirmtako intencijoms.

E. Burke'as buvo politikas praktikas, ir mieliau naudojosi istorinės, o ne filosofinės argumentacijos kalba. Jis ilgam sukūrė skeptiškai į filosofiją žiūrinčio konservatoriaus įvaizdį. Tik po pusantro konservatyvios politinės minties gyvavimo amžiaus M. Oakeshottui pavyko įrodyti, kad filosofinis elementas ne tik nekenkia, bet ir padeda konservatizmui. Šis autorius taip netikėtai pakėlė teorinę konservatizmo politinės filosofijos lygį, kad lig šiol, kaip atrodo, į tai dar nespėta tinkamai sureaguoti.

M. Oakeshottui pavyko surasti tokią filosofinę konservatizmo kalbą, kuri šiandien artima pačioms moderniausioms filosofinėms orientacijoms. Geriausiu to įrodymu yra faktas, kad vienas radikaliausių šiuolaikinių postmodernistų Richardas Rorty visiškai atvirai naudojasi konservatoriaus M. Oakeshotto filosofinėmis idėjomis¹¹. Sunku surasti didesnę konservatizmo teorinės minties gyvybingumo įrodymą, kaip toks tilto tarp M. Oakeshotto ir postmodernizmo nutiesimas. Liberalizmo ar socializmo politinės filosofijos kritika šiandien yra dažniau girdimas dalykas, negu kritinės nuomonės konservatizmo atžvilgiu.

Konservatizmo politinėje filosofijoje būtina skirti du lygmenis — filosofinį ir istorinį. Pirmasis iš jų atspindi bendrą konservatorių požiūrį į politinės veiklos prigimtį, ir šitaip užtikrina konservatyvaus politinio mąstymo tradicijos tapatumą. Tuo tarpu antrasis — istorinis — lygmuo priklauso nuo konkretaus politinio gyvenimo aplinkybių. Tai yra, laikydamiesi tos pačios filosofinės požiūrio į politiką perspektyvos, konservatoriai skirtingose istorinėse situacijose akcentuoja skirtingus politinius dalykus. Šitaip, pavyzdžiui, XVIII amžiaus pabaigoje E. Burke'as akcentavo vienokių politinio gyvenimo veiksnių — hierarchijos, aristokratijos, monarchijos ir religijos — svarbą. Tuo tarpu M. Oakeshottą labiau domina kiti dalykai — pilietinės visuomenės prigimtis, įstatymo valdymas, individualizmas ir liberaliz-

mas. Šiuo požiūriu reikia sutikti su R. Scrutonu, teigiančiu, kad yra tiek konservatizmo formų, kiek yra skirtingų socialinio ir kultūrinio gyvenimo tvarkų¹².

Konservatizmo fenomeno analizei galima pasinaudoti Charles'o Tayloro dviejų skirtingų politinės filosofijos lygmenų skyrimo idėja¹³. Viena iš tų lygmenų, kuris atspindi konservatyvią visuomenės sampratą, galima vadinti ontologiniu. Tai — konservatizmo socialinės filosofijos lygmuo. Tuo tarpu antrasis iš jų, už kurio stovi konkrečios konservatorių politinės polemikos su jų oponentais, vadintinas politinio advokatavimo lygmeniu. Tai reiškia, kad tą pačią socialinę filosofiją konservatoriai gali lanksčiai sieti su skirtingų politinių principų gynimo strategija. Viską lemia ne kokios nors ideologinės dogmos, o konkrečios politinio gyvenimo aplinkybės. Konservatoriams nereikia bijoti prarasti savo kaip politinio mąstymo srovės tapatumo. Jų ginami politiniai principai yra susieti su jų politinio mąstymo tapatumą užtikrinančia socialine filosofija.

Turėdami savo socialinės ir kultūrinės tikrovės matymo perspektyvą, konservatoriai visada pabrėžia politinių principų istoriškumą. Būtent tai ir suteikdavo jiems didžiulio lankstumo antrajame — politinių principų advokatavimo — lygmenyje. Jų nevaržydavo griežtai apibrėžtos ideologinės dogmos. Prireikus britų konservatoriai galėdavo tapti net radikalesni už savo kolegas iš socialistų ar liberalų stovyklos. Tai buvo visiškai suderinama su viena iš pagrindinių E. Burke'o politinės filosofijos tezių: „Aplinkybės yra tai, kas bet kurią pilietinę ir politinę programą paverčia naudinga arba žalinga žmonijai“¹⁴. Pastarųjų dviejų amžių ideologizuoto politinio mąstymo kontekste toks konservatorių lankstumas buvo tikrai išskirtinis fenomenas.

Tačiau užtekdamo konservatoriams nors trumpam užmiršti apie pirmąjį — ontologinį — savo politinės filosofijos lygmenį, ir ginant tam tikrus trumpalaikius politinius principus jiems iškart grėsėdavo tie patys ideologizavimo pavojai, kurių poveikį taip stipriai patyrė liberalizmas ir socializmas. E. Burke'o *Apmąstymams apie revoliuciją Prancūzijoje* dar būdingas dviejų skirtingų konservatyvaus politinio mąstymo lygmenų neskyrimas. Tai, kas buvo nulemta konkrečios XVIII amžiaus pabaigos politinės situacijos, E. Burke'as dažnai bandydavo pristatyti kaip nepajudinamus politinio gyvenimo principus. Tokios, pavyzdžiui, yra jo kalbos apie luomus, aristokratiją, senaties teisę ar monarchiją. Akivaizdu, kad visi tie dalykai neturi kokios nors lemiamos reikšmės konservatizmo politinei filosofijai. Konservaty-

vaus politinio mąstymo tradicija išliktų ir be luomų ar monarchijos reikšmės akcentavimo. Tačiau ji tikrai būtų sunaikinta, jeigu neliktų E. Burke'o apmąstymų apie tradicijos, autoriteto, praktikos ar kultūrinės patirties reikšmę politikoje.

Konservatizmas neturi kokios nors savo dogmatikos, kaip tai, pavyzdžiui, atrodo R. Nisbetui¹⁵. Konservatizmo esmę sudaro ne dogmos, bet tam tikras socialinių ir politinių permainų traktavimo būdas: „Būti konservatoriumi — tai reiškia pirmenybę teikti pažįstamam prieš nežinomą, išbandytam prieš nebandytą, faktui prieš paslaptį, esamam prieš galimą, ribotam prieš neribotą, artimam prieš tolimą, pakankamam prieš pernelyg gausų, patogiam prieš tobulą, dabarties juokui prieš utopijos palaimą“¹⁶. Konservatizmo politinė filosofija pagrįsta nusistatymu prieš radikalias, utopiškų ideologinių programų skatinamas permainas. Jeigu nebūtų buvę pastariesiems dviems amžiams būdingų politinio radikalizmo protrūkių, tai vargu ar būtų pasirodęs atskiras politinio konservatizmo sąjūdis.

M. Oakeshottas yra pateikęs išsamiausią konservatizmo socialinės filosofijos vaizdą. Tuo tarpu E. Burke'as tik apčiuopė šitos filosofijos metmenis. Jo konservatizmas buvo daugiau reakcinio pobūdžio. Gana impulsyviai reaguodamas į Prancūzijos revoliuciją, E. Burke'as neturėjo laiko teorinėms subtilybėms. Jo *Apmąstymai apie revoliuciją Prancūzijoje* yra daugiau publicistinis, o ne akademinis kūrinys. Skeptiškas požiūris į politinę teoriją ilgam tapo vienu iš skiriamųjų konservatizmo bruožų. E. Burke'as yra iš tų autorių, kurie į politinės minties istoriją įėjo neturėdami kokių nors didesnių teorinių pretenzijų. Kalbėdamas apie labai konkrečius savo laiko įvykius, E. Burke'as netikėtai sau pačiam ir kitiems užčiuopė tokią politinio mąstymo perspektyvą, kurios reikšmė toli peržengė XVIII amžiaus pabaigą.

M. Oakeshottui pavyko padaryti tai, kas patiems konservatoriams ilgai atrodė nesuderinama su konservatizmo intencijomis — sukurti aiškį ir nuoseklų konservatizmo politinę filosofiją. Net patys didžiausi skeptikai iš konservatorių stovyklos šiandien sutinka, kad išverstas į filosofijos kalbą, konservatizmas tapo daug nuoseklesnis ir patrauklesnis. Po M. Oakeshotto konservatizmas tapo pajėgus dalyvauti pačiose sudėtingiausiose filosofinėse diskusijose. Jeigu nepasakius dar daugiau — M. Oakeshottas konservatizmą iškėlė į patį šiuolaikinių filosofinių diskusijų centrą.

Konservatizmo politinės minties išskirtinumą salygoja jos priklausomybė interpretatyvaus socialinio mokslo paradigmai. XIX am-

žiaus liberalai ir socialistai ieškojo nepajudinamų politinio gyvenimo principų. Tuo tarpu konservatoriai pasitenkino kur kas kuklesniu uždaviniu — suprasti juos supančią politinę tikrovę. Istorinis paradoksas yra tas, kad konservatoriai mažiau buvo linkę ką nors konservuoti, negu liberalai ar socialistai. Nuo E. Burke'o laikų konservatoriai aiškiai suprato, kad politinis gyvenimas reikalauja besikeičiančių aplinkybių interpretavimo, o ne nepajudinamų metafizinių principų žinojimo.

XIX amžiaus liberalai ir socialistai buvo vadinamųjų vieno rakt^o politinių teorijų šalininkai. Liberalai viską bandė suvesti į individualaus pasirinkimo principą, o tuo tarpu socialistai akcentavo vieną pagrindinę — socialinės gerovės — idėją. Tuo tarpu konservatoriai išsiskyrė tuo, kad neturėjo panašių pretenzijų į vieno rakt^o teoriją. E. Burke'as, pavyzdžiui, pabrėžė ir individualaus pasirinkimo, ir socialinės gerovės svarbą.

Tiesa, oponentai gali paprieštarauti, kad konservatoriai taip pat turėjo vieną pagrindinį — tradicijos — principą. Tačiau tradicija buvo toks principas, kuris teikė plačias skirtingų filosofinių principų suderinimo galimybes. Šiuo požiūriu, galima teigti, kad britų konservatizmui iš vidaus yra būdingas teorinis pliuralizmas. M. Oakeshottas, pavyzdžiui, konservatizmą puikiai suderina su kai kuriomis pagrindinėmis liberalizmo politinės filosofijos nuostatomis.

Nuo XVIII amžiaus pabaigos konservatoriai yra įsitikinę, kad politinės situacijos suvokimas yra kur kas sudėtingesnis dalykas negu kelių filosofinių principų žinojimas. Į politiką jie žiūri kaip į konkrečios politinės situacijos supratimo, o ne kaip į jos ideologinio užvaldymo meną. Prireikus konservatoriai gali prabilti liberalams ar socialistams artimų idėjų kalba, neišgyvendami dėl savo politinio tapatumo. Viskas priklauso nuo aplinkybių. Šitaip, pavyzdžiui, pritardamas Amerikos revoliucijai, E. Burke'as griežtai kritikavo Prancūzijos revoliuciją.

Konservatizmas pasisakė prieš XVIII amžiuje paplitusius bandymus į politinį mąstymą perkelti gamtos mokslo metodus. Konservatizmo socialinė filosofija yra pagrįsta priešingu — antinatūralistiniu — nusistatymu. Pripažindami, kad žmonių politiniai veiksmai yra jų įsitikinimų išraiška, konservatoriai neieško kokių nors šituos įsitikinimus peržengiančių politinio gyvenimo dėsnių.

Politinių institucijų gyvybę, pagal konservatorius, palaiko ne filosofų išvesti ideologiniai principai, bet kasdienis žmonių bendravimas ir tarpusavio supratimas. Už vienodų iš pirmo žvilgsnio politinių institucijų dažniausiai stovi skirtingi žmonių moraliniai, religiniai ir

politiniai įsitikinimai bei praktinio elgesio tradicijos. E. Burke'as, pavyzdžiui, savo *Apmąstymuose* neatmeta prancūzų revoliucionierių akcentuotos žmogaus teisių idėjos. Jis tik atkreipia dėmesį į tai, kad ta idėja skirtingai funkcionuoja revoliucinės Prancūzijos ir Britanijos politiniame gyvenime. Britanijoje žmogaus teisių idėja yra tapusi žmonių politinio bendravimo norma. Tuo tarpu revoliucinėje Prancūzijoje ji yra paversta tuščia ideologine abstrakcija. /

Šiandien aiškiai matyti, jog XVIII–XIX amžiaus ideologizuotas politinis mąstymas kilo iš gamtos mokslų pažangos sąlygoto įsitikinimo, kad politinę tikrovę galima sutvarkyti pagal visuotinius, patikimais moksliniais metodais išvestus dėsnius. Liberalai ir socialistai buvo įsitikinę, kad atradus ir paskleidus tam tikras pažangias idėjas (neatsitiktinai visa epocha vadinama Apšvietos vardu), galima iš esmės pakeisti žmonių socialinį ir politinį gyvenimą. XVIII amžiuje suklestėjo įsitikinimas, kad įmanoma rasti vieną teisingą politinio gyvenimo sutvarkymo modelį. Būtent šis požiūris labiausiai ir prisidėjo prie Vakarų politinio diskurso ideologizacijos. Idėja apie vieną teisingą politinio gyvenimo sutvarkymo modelį tiesiog savaime reikalavo jį saugančių, skleidžiančių ir įgyvendinančių ideologų.

Konservatizmo politinės filosofijos neįmanoma suprasti, pamiršus, kad E. Burke'as buvo vienas pirmųjų prancūzų Švietimo filosofijos kritikų. Todėl šiandien, kada visuotinai kalbama apie vadinamojo Švietimo filosofinio projekto žlugimą, savaime išauga konservatyvaus politinio mąstymo reikšmė. Gana aiškiai matyti, kad XIX amžiaus liberalai ir socialistai norėjo ne tiek suprasti juos supančią politinę tikrovę, kiek paskleisti teisingas (kaip jiems patiems atrodė) idėjas. Liberalų ir socialistų nedomino per amžius nusistovėjusi politinio gyvenimo patirtis, kurios reikšmę taip akcentavo konservatoriai. Priešingai, išsivadavimas iš tradicinių socialinio ir politinio gyvenimo formų tapo bene pagrindiniu liberalizmo ir socializmo šūkiu. Tam įrodyti nesunku parinkti daugybę citatų iš J. S. Millo ar K. Marxo darbų.

Pasinaudojus M. Oakeshotto terminais, galima sakyti, kad Naujųjų amžių politiniame mąstyme įsigalėjo racionalizmas¹⁷. Apmąstant politinius dalykus buvo pabrėžti du Naujųjų amžių filosofinio racionalizmo principai: 1) žmogaus protas gali surasti nekintamus teorinės ir praktinės veiklos pagrindus, ir 2) dėmesio vertos tik griežtais moksliniais metodais nustatytos tiesos. Pirmasis iš tų įsitikinimų pavirto teisingo socialinės tikrovės sutvarkymo modelio ieškojimu, o antrasis paskatino panieką nusistovėjusioms žmonių politinio ben-

dravimo tradicijoms. Politinio racionalizmo išigalėjimą lydėjo įsitikinimas, kad politikoje viską galima pradėti iš naujo. Ir socialistinei minčiai daug nusipelnęs K. Marxas, ir filosofinius šiuolaikinio politinio liberalizmo pagrindus padėjęs J. Benthamas svajojo apie tą patį — radikalų politinės tikrovės pakeitimą. Abu jie gyveno visiškai naujos visuomenės vizija.

Tuo tarpu konservatoriai siūlė XIX amžiaus liberalizmui ir socializmui priešingą žiūrėjimo į politiką perspektyvą — politinis veiksmas pagrįstas ne ideologinių principų žinojimu, bet tam tikromis nusistovėjusiomis politinio elgesio tradicijomis. Politinės ideologijos geriausiu atveju esti politinio elgesio tradicijų apibendrinimai ir sutrumpinimai. Blogiausiu atveju jos tampa vien tik politine prievarta realizuojamomis utopijomis. Viena iš pagrindinių E. Burke'o *Apmąstymų* intencijų — parodyti, kad radikalios prancūzų revoliucionierių idėjos gali būti realizuotos tik kraštutinėmis politinėmis priemonėmis. Tradicinis konservatorių nusistatymas prieš ideologizuotą politinį mąstymą visada turėjo antrąją pusę — politinio radikalizmo kritiką.

Konservatoriams tradiciškai įtartinas atrodo politikų susižavėjimas abstrakčiomis filosofinėmis idėjomis. Į politiką jie žiūri kaip į gana empirišką užsiėmimą. Paties E. Burke'o žodžiais tarus: „Valstybės statymo, atnaujinimo ar reformavimo mokslas, kaip ir kiekvienas kitas eksperimentinis mokslas, nėra išmokstamas *a priori*“¹⁸. Tačiau, nepaisant tokio konservatorių empirizmo, jiems pavyko išvengti XIX amžiaus liberalizmui būdingo utilitarizmo. E. Burke'ui tai pavyko padaryti religinės moralės sampratos dėka. M. Oakeshottas tai padarė griežtai atskirdamas dvi skirtingas — verslo ir pilietinę asociacijas: „Pilietinė asociacija yra moralinė būklė; ji susijusi ne su poreikių tenkinimu ir realiomis pasekmėmis, bet su sąlygomis, vien tik kurių dėka ir galimas šitų poreikių tenkinimas“¹⁹.

Konservatoriai aiškiai suvokė dialoginę politinio diskurso prigimtį. Politinis diskursas, pagal juos, neišauga iš filosofų atrastų principų. Tas diskursas formuojasi skirtingų politinių įsitikinimų dialogo dėka. Suprasti politiką — tai reiškia suprasti realius žmonių įsitikinimus ir jų pagrindus nusistovėjęs politinio elgesio taisykles. Politinis valdymas, M. Oakeshotto nuomone, prasideda ne nuo geresnio pasaulio vizijos, bet nuo realios žmonių savivaldos stebėjimo“²⁰.

Konservatoriai tradiciškai nėra linkę ieškoti kokių nors visuotinių politinį gyvenimą valdančių dėsnių ar taisyklių. Jų mintis labiau

krypsta Aristotelio politinio mąstymo nužymėta kryptimi. Konservatoriams labai artima tai, ką Aristotelis vadino „praktinė išmintimi“ arba „supratingumu“. Politiko pašaukimo esmę, pagal šią aristotelinę ir kartu konservatyvią politikos sampratą, sudaro ne ištikimybė tam tikriems ideologinių programų žodžiams, bet sugebėjimas gyvai interpretuoti besikeičiančias politinio gyvenimo aplinkybes.

Politikai, konservatorių įsitikinimu, neturi teisės į ideologinį komfortą. Jie negali pasislėpti už ideologinių dogmų ar universalių politinio valdymo technikų. Politikas turi imtis dvejojo uždavinio: suvokti per ilgą laiką nusistovėjusias politinio elgesio tradicijas ir išsiugdyti bendrų principų taikymo konkrečioms aplinkybėms sugebėjimą. Šiuo požiūriu, konservatoriai visada pabrėžia ne paklusimą bendrajai taisyklei, bet sugebėjimą jausti komplikuotos aplinkybių ir bendrųjų principų sąveikos niuansus.

Konservatizmas išsiskiria specifine fakto ir vertybės santykio samprata. Konservatoriai niekada nereikalavo, kad politikos mokslas būtų vertybiškai neutralus, kaip tai, pavyzdžiui, darydavo visi pozityvistškai nusiteikę marksistai ir liberalai. To geriausiu įrodymu yra E. Burke'o *Apmąstymai*. Jų autorius atvirai demonstruoja savo vertybinį nusistatymą ir nepretenduoja į neutralų politinių faktų fiksavimą. E. Burke'as aiškiai suvokia, kad politinių faktų neįmanoma atskirti nuo žmogiškąjį elgesį sąlygojančių normų ir vertybių.

Konservatizmui būdinga fakto ir vertybės santykio samprata sukuria ryškų kontrastą dviprasmiškoms liberalų ir socialistų kalboms apie vertybinių klausimų pavertimą faktiniais. Liberalai ir socialistai vienu ir tuo pačiu metu žadėdavo du tarpusavyje nesuderinamus dalykus — sukurti vertybiškai neutralų politikos mokslą ir moksliskai pagrįstą politinę ideologiją. Apeliacijos į mokslo autoritetą tapo sudėtine ideologizuoto liberalų ir socialistų politinio mąstymo dalimi.

Konservatoriai vieninteliai šiandien gali pasigirti, kad jiems pavyko išvengti tokio dviprasmiško fakto ir vertybės santykio traktavimo. Tuo tarpu jų oponentai tiesiog neišsivaizduojami be tvirtinimų apie savo politinių programų moksliskumą. J. Benthamas, pavyzdžiui, neregėtai ideologizavo paprasčiausių moralinės ir politinės patirties dalykų suvokimą. Tai, ką jis pristatinėjo kaip neginčijamus žmogaus ir visuomenės gyvenimo faktus, iš tikrųjų buvo vien tik jo moralinių ir politinių įsitikinimų išraiška. Panašiai elgėsi ir marksistai, kurie vienu ir tuo pačiu metu kalbėjo ir apie savo metodologijos moksliskumą, ir apie ideologinio užsiangažavimo svarbą.

Konservatoriai nuolatos pabrėždavo vertybinių hierarchijų reikšmę visuomenės gyvenime. Akcentuodami socialinių ir politinių hierarchijų svarbą, jie kartais neišvengdavo ir tam tikrų perlenkimų. E. Burke'as, pavyzdžiui, pernelyg suabsoliutino feodalinių hierarchijų reikšmę. XX amžiaus politinio egalitarizmo kontekstą jo simpatijos luominei santvarkai atrodo retrogradiškos. J. S. Millas šiuo požiūriu yra mūsų šiuolaikinei politinei kultūrai daug artimesnis autorius.

Labiausiai konservatizmas yra pagarsėjęs savo pagarba tradicijai. Politikas, pasak konservatorių, nėra vien tik tam tikras valdymo technikas išmokęs inžinierius. Jo veiksmus sąlygoja ilgainiui nusistovėjusios, ne vienos kartos patirtį įkūnyjančios politinio gyvenimo tradicijos. Šalia techninio politinių dalykų pažinimo, kuris lengvai gali būti suvestas į abstrakčius principus ir taisykles, egzistuoja nemažiau svarbus — praktinis žinojimas, kuris netelpa į ideologinių doktrinų rėmus, ir perduodamas taip pat, kaip ir bet kurių kitų praktinių menų patirtis. M. Oakeshotto žodžiais tarus: „Praktinis žinojimas negali būti išmokomas ar išmoktas, o tik perduodamas ir įgyjamas. Jis egzistuoja vien tik praktikoje, ir vienintelis jo įgijimo būdas — mokymasis pas meistrą; ir ne todėl, kad meistras jį gali išmokyti (jis to negali), bet todėl, kad tas žinojimas gali būti įgytas tik per pastovų kontaktą su tuo, kuris jį nuolatos praktikuoja“²¹.

Konservatyvus praktinio patyrimo akcentavimas yra susietas su politinio radikalizmo kritika. E. Burke'as savo *Apmąstymuose* nuolatos kartoja mintį, kad moralinio ir politinio gyvenimo tradicijų neįmanoma panaikinti per vieną naktį, radikaliais revoliucionierių dekretais. Ideologinės dogmos yra nesunkiai išmokstamas dalykas. Tačiau praktinės politinio gyvenimo tradicijos formuojasi kelias (M. Oakeshotto nuomone, mažiausiai dvi ar tris²²) kartas. Politinė visuomenė, pasak garsiosios E. Burke'o frazės, nėra panaši į trumpalaikės komercinės partnerystės susitarimą. Tai labai specifinė partnerystė: „Kadangi tokios partnerystės tikslų negalima pasiekti per daugelį kartų, ji tampa ne tik gyvųjų, bet ir gyvųjų mirusiųjų bei tų, kurie gims partnerystė“²³.

Nepagrįsti yra tvirtinimai, kad konservatizmas — tai į praeitį orientuota politinio mąstymo srovė. Konservatorių politinė filosofija turi visai kitą tikslą — atkreipti dėmesį į politinės praktikos istoriškumą. Reikėjo nepaprasto politinio radikalizmo suklestėjimo, kad šitos paprastos tiesos priminimas taptų reikšmingu dalyku. Konservatizmas ir radikalizmas yra du glaudžiai tarpusavyje susiję reiškiniai. Vieno iš jų susilpnėjimas ar sustiprėjimas tiesiogiai paveikia kitą.

Racionalizmą politikoje kritikavo daugelis autorių — Hannah Arendt, I. Berlinas, F. Hayekas, K. Popperis ir R. Rorty. Tačiau visi šie autoriai dažniausiai užmiršdavo paminėti, kad būtent konservatoriai yra tikrieji šitos kritikos pradininkai. E. Burke'as politinį racionalizmą pradėjo kritikuoti dar tada, kai jis buvo užvaldęs daugelio politikos filosofų protus. Šiuolaikinis liberalizmas, pavyzdžiui, prie politinio racionalizmo kritikos perėjo tik po Antrojo pasaulinio karo.

Nepagrįstais laikytini teiginiai, kad konservatizmui svarbiausia yra tradicijos sąvoka. Būtent taip manė K. Popperis, F. Hayekas ir A. Giddensas. Konservatizmą šie autoriai bando pavaizduoti kaip į tradicionalizmą linkusią politinio mąstymo srovę. Tačiau tai gana paviršutiniškas ir iškreiptas konservatizmo vaizdas. Po M. Oakeshotto tyrinėjimų drąsiai galima teigti, kad konservatizmui svarbiausia yra ne tradicijos, bet praktikos sąvoka.

Norėdamas paaiškinti kalbos funkcionavimą, Ludwigas Wittgensteinas yra sakęs, kad „taisyklės laikymasis“ yra tam tikra praktika²⁴. Už šios, atrodytų, daugiau vien tik kalbos filosofijai reikšmingos tezės slypi konservatizmo politinei filosofijai svarbi potekstė. L. Wittgensteinas šia teze kalbos filosofijoje tvirtina tą patį, ką politinėje filosofijoje prieš du amžius sakė E. Burke'as: nuo visuotinių ir nekintamų žmogiškąjį elgesį apibūdinančių principų ieškojimo būtina pereiti prie praktinių žmonių elgesio tradicijų supratimo.

L. Wittgensteino mąstymas atitinka pagrindines E. Burke'o ir M. Oakeshotto intencijas. Konservatoriams nebūtų sunku pasirašyti po šiuo L. Wittgensteino *Filosofinių tyrinėjimų* samprotavimu: „Išivaizduok, jog atvykti kaip tyrinėtojas į nepažįstamą kraštą, kuriame kalbama tau visiškai svetima kalba. Kokiomis aplinkybėmis pasakytum apie tenykščius žmones, kad jie duoda paliepiamus, supranta juos, vykdo, priešinasi jiems ir t. t.? *Bendroji žmonių elgsena* (išskirta — A. J.) yra ta nuorodų sistema (*Bezugssystem, system of reference*), kuria interpretuojame svetimą kalbą²⁵“. L. Wittgensteinas sako tą patį, ką nuo XVIII amžiaus pabaigos tvirtino konservatoriai: pirmiau kalbinių žaidimų egzistuoja tam tikros praktiškai nusistovėjusios kultūrinio (tarp jų ir politinio) elgesio tradicijos, kurios yra pagrindinis žmogiškųjų veiksmų supratimą užtikrinantis veiksnys.

Iėjimas į kokią nors praktiką, pagal L. Wittgensteiną ir konservatorius, priylgsta tam tikros kalbos ir su ja susietų elgesio būdų išmokimui. M. Oakeshottas tą yra puikiai apibūdinęs, kalbėdamas apie moralę: „Moralė yra ne bendrųjų elgesio principų sistema ar taisyklių

kodeksas, bet gimtoji kalba. Jai galima surasti bendruosius principus ir net taisykles, tačiau ji (kaip ir kitos kalbos) nėra gramatikų kūrinys; ji sukurta kalbėtojų. Moralinis ugdymas išmoko ne teoremų — elkis sąžiningai arba mylėk savo artimą, — ne taisyklių — „visada sakyk tiesą“, — bet inteligentiško kalbos vartojimo²⁶. Politikoje, panašiai kaip ir moraleje pagrindinį vaidmenį vaidina ne ideologijų žodžiai, bet už jų esančios kultūrinio gyvenimo tradicijos. Neatsitiktinai XVIII amžiaus pabaigoje, kada daugumos radikalų protus buvo užvaldžiusios abstrakčios filosofinės idėjos, E. Burke'as savo *Apmąstymuose* ryžosi priminti tokius trivialius dalykus, kaip džentelmeno dvasia ir gero elgesio manieros.

Konservatizmo socialinė filosofija pagrįsta įsitikinimu apie glaudų žmogiškojo veiksmo ir jo supratimo ryšį. „Darymas yra supratimas, ir neabejotinai kiekvienas supratimas yra darymas“²⁷. Tai reiškia, kad socialinio veiksmo konservatoriai netraktuoja gamtamoksliškai, kaip nepriklausomo nuo jį atliekančiojo intencijų. Žmogiškasis pasaulis turi būti suprastas iš vidaus, o ne paaikšintas atskirų individų ar socialinių grupių intencijų atžvilgiu išoriškais priežastiniais dėsniais.

Tik užmiršus apie interpretacinę socialinio veiksmo prigimtį, konservatorių nuomone, ideologiją buvo galima paversti pagrindine politinio veiksmo supratimo priemone. Visos ideologijos neišvengiamai supaprastina sudėtingą ir komplikuoatą socialinio veiksmo supratimo procesą. Tas supaprastinimas kartais būna reikalingas. Tačiau jis negali tapti pagrindiniu žiūrėjimo į politiką rakursu. „Kad ir kur politikai pradėtų, jie negali pradėti nuo ideologijos“²⁸. Ideologijų, pagal M. Oakeshottą, dažniausiai griebiasi gilesnių politinio elgesio tradicijų neturinčios socialinės klasės ir tautos.

Konservatoriai dažnai sakydavo tą patį, ką šiandien kartoja Šiaurės Amerikos komunitarai. Ch. Tayloro ir Alasdairo MacIntyre'o darbai leidžia naujai pažvelgti į konservatizmo politinę filosofiją. Nesileidžiant į detalesnę lyginimąją analizę, galima pasakyti, kad komunitarizmą ir konservatizmą vienija tas pats hermeneutinis įsitikinimas, kad socialinė ir politinė praktika yra pagrįsta žmonių tarpusavio supratimu, (o ne gamtamoksliškai sukonstruotų visuomenės dėsnių žinojimu. Norėdami suprasti kokį nors politinį veiksmą, pasak konservatorių ir komunitarų, mes ji turime pateikti kaip kokį nors pasakojimą: „Žmogaus gyvenimas yra sudarytas iš padrikų, niekur nevedančių, tvarkos neturinčių veiksmų; pasakotojas retrospektyviai žmogiškiems įvykiams suteikia prasmę, kurios jie neturėjo savo pasirodymo

metu⁴²⁹. Toks hermeneutinis socialinio veiksmo traktavimas leidžia nesunkiai pereiti prie tradicijos reikšmės pabrėžimo. To perėjimo logiką puikiai yra parodęs A. MacIntyre'as: „Tai, kas aš esu, didžia dalimi yra tuo, ką aš paveldžiu; specifinė praeitis, kuri tam tikru laipsniu yra mano dabartyje. Aš save suvokiu kaip istorijos dalį, o tai reiškia, kad aš esu (patinka man tai ar nepatinka, pripažįstu aš tai ar ne) vienas iš tradicijos nešėjų“⁴³⁰.

F. Hayekas ir K. Popperis konservatizmui yra priekaištavę dėl permainų ir nenumatytų pasekmių baimės. Tačiau tai gana paviršutiniška konservatizmo samprata pagrįsti priekaištai. Nenumatytos pasekmės ir permaitos yra neatskiriama konservatyvios politinės praktikos sampratos dalis. Kadangi socialinė praktika yra žmonių veikimo ir supratimo padarinys — tai ji niekada negali įgauti kokio nors užbaigto pavidalo. Darymas, — kaip sako M. Oakeshottas, — visada yra avantiūra su neaiškiomis pasekmėmis⁴³¹. Pats E. Burke'as yra nurodęs, kad jeigu nebūtų permaitų, tai beprasmiškos taptų ir visos kalbos apie konservatizmą⁴³².

Pripažindami permaitų neišvengiamumą, konservatoriai turi savo reagavimo į jas būdą. „Konservatyvaus temperamento žmogus yra įsitikinęs, kad gerai pažįstamų dalykų lengvai neturi būti atsisakoma vardan tu, kurie nepažįstamai geresni“⁴³³. Konservatoriai aiškiai suvokia žmonių praktinio gyvenimo dvilypumą: tas gyvenimas yra ne tik nuolatinių permaitų šaltinis, bet ir teikia tam tikrų prisitaikymo prie jų priemonių.

Nepagrįstais laikytini tvirtinimai, kad konservatoriams rūpi tik antrasis — permaitų stabdymo ir konservavimo — aspektas. E. Burke'as aiškiai yra nurodęs du pagrindinius politinės veiklos uždavinius — „saugoti ir reformuoti“⁴³⁴. Tradicija, pagal M. Oakeshottą, pačia savo prigimtimi nėra fiksuotas ir užbaigtas darinys: „Kai kurios jos dalys gali keistis lėčiau, negu kitos, tačiau nė viena iš jų nėra apsaugota nuo permaitų“⁴³⁵. Oponentų kalbos apie didžiulį konservatorių konservatizmą dažniausiai būna gerokai perdėtos.

Būtina atminti, kad konservatyvų tradicijos akcentavimą sąlygojo noras pasipriešinti radikalaus politinio mąstymo srovėms, nuo XVIII amžiaus pabaigos programiškai neigusioms bet kokių tradicinių kultūrinio gyvenimo formų reikšmę. E. Burke'o samprotavimai apie tradiciją niekada nebūtų tapę tokie svarbūs, jeigu po Prancūzijos revoliucijos Vakaruose nebūtų kilusi radikalaus politinio mąstymo banga. Konservatoriai „tradicijos“ šūkio griebėsi po to, kai kitos politinio

mąstymo srovės jau buvo perėjusios prie radikalaus politinio mąstymo kanonų. Istorinės aplinkybės taip susiklostė, kad XIX amžiuje prasmingu dalyku tapo elementarių tiesų apie tradicijos reikšmę kartojimas. Konservatoriai buvo priversti įrodinėti gana paprastą dalyką — jokia politinė ideologija negali nesiskaityti su nusistovėjusiomis politinio elgesio tradicijomis.

Nors kai kam toks teiginys ir pasirodys netikėtas, tačiau visiškai pagrįstai galima teigti, kad konservatyvi politinės praktikos samprata iš vidaus yra suaugusi su kai kuriomis pagrindinėmis liberalizmo politinės filosofijos nuostatomis. Konservatizmas, pavyzdžiui, kaip jau buvo minėta, nebijo klasikinių liberalų akcentuojamų spontaniškų socialinio ir ekonominio gyvenimo veiksmų. Tą puikiai savo tyrinėjimais yra įrodęs C. B. Macphersonas³⁶, kuris nustatė didžiulį E. Burke'o ir Adamo Smitho pažiūrų panašumą. Konservatizmui taip pat nesvetimas ir liberalų nuolatos pabrėžiamas individualizmas bei moralinis pliuralizmas. Margaret Thatcher, pavyzdžiui, atvirai naudojosi garsiaja J. Benthamo fraze apie tai, kad nėra visuomenės, o yra tik atskirų individų interesai³⁷.

Politinė praktika, pagal garsiąją M. Oakeshotto pilietinės asociacijos idėją, neišsivaizduojama be trijų pagrindinių elementų: individų, visuotinai privalomo įstatymo ir diskusijų politinio gyvenimo klausimais. Tai reiškia, kad įstatymo viešpatavimu pagrįsta politinė praktika yra formalus, o ne substancinis santykis, t. y. nurodyma tam tikras formalias politinio gyvenimo taisykles ir procedūras, ji tuo pačiu metu neapibrėžia individualaus pasirinkimo turinio. Pasinaudojus paties M. Oakeshotto pasiūlytu palyginimu, galima sakyti, kad politinė praktika labiau primena muzikos instrumentą, kuriuo groja individai, o ne kompozitoriaus parašytą partitūrą.

Bet kuri praktika, įskaitant ir politinę, neišsivaizduojama be dviejų pagrindinių dalykų: (1) bendrųjų taisyklių, ir (2) laisvai pasirinkti galinčio individo. Tai reiškia, kad žmonių praktinė veikla yra pagrįsta ne aklu, bet individualiai motyvuotu prisijungimu prie jos taisyklių. Liberalizmas šiuo požiūriu galbūt tik geriau už kitas politinio mąstymo tradicijas apčiuopė tai, kas yra neatskiriama bet kurios žmogiškosios praktikos savybė. M. Oakeshottas buvo įsitikinęs, kad toks tradiciškai su liberalizmu siejamas politinės praktikos supratimas nesunkiai gali būti perkeltas į konservatizmą³⁸.

Šio autoriaus politinė filosofija primena pastangą išeiti anapus metodologinio individualizmo ir metodologinio holizmo priešstatos.

M. Oakeshottas žengia ta pačia kryptimi kaip sociologai A. Giddensas ir P. Bourdieu. Jis bando surasti tokią teorinio žiūrėjimo perspektyvą, kuri leistų vienodai atsižvelgti ir į individualių socialinių veikėjų, ir socialinių struktūrų reikšmę: individuali savimonė tuo pačiu metu yra ir socialines institucijas formuojantis, ir jų grįžtamąjį poveikį patiriantis veiksnys. Būtent todėl M. Oakeshottui vienodai svarbus ir liberalų akcentuojamas individualus pasirinkimas, ir konservatorių ginamos kultūrinės vertybės.

Galima būtų nurodyti ir daugiau M. Oakeshotto ir A. Giddenso ar P. Bourdieu pažiūrų panašumų. A. Giddensas, pavyzdžiui, taip pat daug kalba apie socialinės praktikos ir nereflektuoto kasdienio žmogiškojo patyrimo reikšmę, o tuo tarpu P. Bourdieu *habitus* sąvoka atrodo kaip paimta iš konservatorių žodyno. Būtent konservatoriai pastaruosius du amžius nuolatos pabrėždavo, kad šalia refleksyvaus žmogiškojo elgesio lygmens egzistuoja kitas — nereflektuojamu įpročiu (arba tuo, ką romėnai vadino *habitus*) grindžiamas elgesys. Tai reiškia, kad žmonės veikia ne tik pagal refleksyvaus proto išgrynintas taisykles. Nemažiau reikšmingas žmonių socialiniame gyvenime yra sekimas tam tikromis nusistovėjusiomis elgesio tradicijomis. Tai yra, praktinėje veikloje jau yra įkūnytas tam tikras žinojimas, kurio neįmanoma pakeisti ideologinėmis dogmomis.

Konservatorių oponentai iš liberalų stovyklos dažnai bandydavo įrodyti, kad konservatizmas yra nusistatęs prieš bet kokias socialinės kritikos formas. Buvo norima pavaizduoti, kad vardan tradicinių kultūrinio ir politinio gyvenimo formų išsaugojimo konservatoriai yra pasirengę paaukoti žodžio ir minties laisvę. Tačiau tai labai pasenusia konservatizmo samprata pagrįsta kritika. Tokią konservatizmo kritiką galima sumodeliuoti tik sąmoningai orientuojantis į J. de Maistre'o ar kitų praeito amžiaus reakcionierių pažiūras. Tuo tarpu E. Burke'o ir M. Oakeshotto konservatizmas tokiai kritikai suteikia labai mažai šansų.

Drąsiai galima teigti, kad E. Burke'o ir M. Oakeshotto konservatizmas ne tik neatmeta, bet ir reikalauja kritinės intelekto veiklos. Kadangi praktinė veikla neįsivaizduojama be žmogiškojo supratimo ir išmokimo — ji tuo pačiu neįsivaizduojama ir be kritinės refleksijos. Politinė veikla yra pagrįsta skirtingų požiūrių susidūrimu. Sunku įsivaizduoti, kad egzistuotų tik vienas teisingas politinio valdymo būdas. Jeigu taip būtų — tai nebūtų politikos. Politinis diskursas išauga iš skirtingų individualių ir grupinių įsitikinimų susidūrimo. Todėl „aiš-

kiai klaidinga pilietinę pareigą tapatinti su įpročiu paklusti³⁹. Pilietinė pareiga yra įsisąmonintas, kritinės refleksijos pagalba susiformuojantis dalykas.

Konservatizmo politinė filosofija remiasi pusiausvyros tarp *habitus* ir kritinės proto veiklos ieškojimu. E. Burke'as pirmas sukilo prieš nihilistinį nusistovėjusių politinio elgesio tradicijų traktavimą. Jis pirmas atkreipė dėmesį į specifinę — praktinio žinojimo — rūšį. Tas žinojimas yra neatskiriama mūsų praktinės veiklos dalis. Mes galime, pavyzdžiui, nemokėti sudaryti vietovės, kurioje gyvename, žemėlapi, tačiau mes pakankamai gerai pažįstame supančią aplinką. Lygiai taip pat mes galime būti tolerantiški ir visiškai nežinoti, kad tai svarbus liberalizmo politinės filosofijos elementas. Nė kiek nesumenkindamas kritinės refleksijos reikšmės, E. Burke'as norėjo įrodyti, kad refleksija seka po tradicinio patyrimo, o ne atvirkščiai.

Šiandien, kada mes jau turime Hanso-Georgo Gadamerio ir kitų autorių išpuoselėtas filosofinės hermeneutikos teorijas, visai kitaip atrodo E. Burke'o *Apmąstymų* pastangos reabilituoti prietarą (*superstition*) ir išankstinį nusistatymą (*prejudice*). Prietaras, kaip žinoma, buvo pagrindinis Švietimo epochos filosofų kritikos objektas. Jį reabilituodamas, E. Burke'as norėjo pasakyti, kad politika nėra vien tik filosofinio Proto atrastų tiesų taikymo sritis. Politiniame mąstyme visada lieka tam tikri prietariai, kurie kaip iki galo nesuvokiamas horizontas veikia mūsų racionalius pasirinkimus. Tų prietarų buvimą sąlygoja mūsų veiksmuose atsispindinti ankstesniųjų kartų patirtis, dabartinis dalykų suvokimo ribotumas, daugybė išankstinių moralinių nusistatymų ir kasdienio elgesio įpročiai.

Konservatyvus prietaro reabilitavimas yra susietas su politinio valdymo veiklos ribotumo suvokimu. Šį konservatizmo politinės filosofijos aspektą vykusiai yra apibūdinęs Anthony Quintonas: „Abiejuose savo formose — religinėje ir pasaulietinėje — konservatizmas yra pagrįstas įsitikinimu apie žmogaus prigimties netobulumą. Tas netobulumas yra ir intelektualinis, ir moralinis. Iš žmonių intelektualinio netobulumo išplaukia, kad jie savo politinių reikalų neturi tvarkyti vadovaudamiesi dideliais ir abstrakčiais permainingų projektais, kuriuos sukuria izoliuotai nuo praktinių politinio gyvenimo realiųjų dirbantys individualūs mąstytojai“⁴⁰.

Pabrėždami konkrečių istorinių aplinkybių svarbą politikoje, britų konservatoriai išvengė vokiečių romantizmui būdingo metafizinio susižavėjimo istorine praeitimi. Pagarba tautos gyvenimo stabilumą

užtikrinančioms politinėms institucijoms yra tapusi tiesiog chrestomatiniu britų konservatizmo bruožu. Pagal garsiąją E. Burke'o frazę: „Tos tautos, kurios nežiūri atgal į savo protėvius, nežiūri pirmyn į būsimas kartas“⁴¹. Tačiau kartu britų konservatoriai yra griežtai nusistatę prieš bet kokią praeities romantizavimą. Šiuo požiūriu jie ryškiai skiriasi nuo savo kolegų iš kontinentinės Europos šalių.

E. Burke'ui ir jo pasekėjams rūpi ne tiek pati istorija, kiek istoriškai paveldėtų politinių institucijų funkcionavimas dabartyje. Toks požiūris į istorinę praeitį išplaukia iš konservatyvios praktikos sampratos. Kadangi kiekviena žmogiškoji praktika, įskaitant ir politinę, yra kultūrinis pasiekimas, tai jos pakeitimas visada yra susietas su apmąstymais apie ją pagimdžiusias istorines aplinkybes. Tačiau tai nereikia, kad istorija turi užgožti dabartį. Konservatorius labiau domina ne istorikų knygose, bet praktinės veiklos institucijose ir įpročiuose įkūnyta praeities laikų patirtis.

Istorija ir politika, M. Oakeshotto tvirtinimu, yra du skirtingi žmogiškojo patyrimo modusai. Istorikai domisi negyva praeitimi. Tuo tarpu politikams svarbiausias yra gyvas praktinis patyrimas. Tai reiškia, kad politikos meno jie turi mokytis ne iš istorijos vadovėlių (nors tai taip pat svarbus politinio švietimo elementas), bet įsitraukdami į gyvą politinio veiksmo procesą. „Ir kada mes save įtikinėjame, jog praeitis mus kažko išmokė, galime būti tikri, kad mūsų mokytoja buvo ne istorinė patirtis. Istorijos ir praktikos pasauliai yra skirtingais patyrimo sulaikymais, skirtingomis patyrimo modifikacijomis, ir tarp jų, kaip tarp atskirų pasaulių, negali būti ryšio ar sąveikos“⁴². Praeitis suformavo dabartį, tačiau jos nenulėmė. Politinės veiklos tikslas — ieškoti dabarčiai tinkamų sprendimų, o ne demonstruoti ištikimybę tam tikroms praeities sampratomis.

Konservatoriai nėra dogmatiškai nusistatę prieš bet kokią ideologiją. Jų oponavimą ideologizuotam politiniam mąstymui sąlygoja du pagrindiniai veiksniai: (1) politinės ideologijos neturi būti apriorinės, ir (2) jos negali pakeisti nusistovėjusių politinio elgesio tradicijų. Tai yra, konservatoriai pripažįsta tik realiai egzistuojančių ir nusistovėjusių politinių institucijų patirtį apibendrinančias ideologijas. Jų požiūrį į ideologijas valdo tam tikras ideologinių principų ir praktinio elgesio tradicijų subordinacijos supratimas: tradicijos turi eiti pirmiau, tuo tarpu ideologiniai principai gali būti vien tik jose įkūnytos patirties apibendrinimai ir sutrumpinimai.

Kaip jau buvo minėta, gyvename politinio diskurso transformacijos laikais. Nepaisant to, kad išlieka pagrindiniai XIX amžiaus ideologiniai pasidalijimai, vis labiau blunka atskiras politines ideologijas skiriančios ribos. Viršų ima ideologijų maišymosi ir jungimosi tendencijos. Palyginus su tuo, kas buvo prieš du šimtus metų, aiškiai matyti, jog visų pakraipų ideologams šiandien trūksta entuziazmo platininti kokias nors radikaliai pasaulį keisti galinčias idėjas. Šie ir daugelis kitų požymių leidžia teigti, kad dėl keisto aplinkybių sutapimo šiuolaikinis politinis diskursas juda konservatorių nužymėta kryptimi. Tai reiškia, kad iš lokalinio fenomeno konservatizmas šiandien tampa vienu iš kertinių viso šiuolaikinio politinio diskurso pagrindų.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Kirk R. E. *Burke and Philosophy of Prescription* // Kramnick I. (ed.) Edmund Burke. — Prentice Hall, 1974. — P. 138.

² Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — Oxford University Press, 1993. — P. 62.

³ Kramnick I. *Edmund Burke*. — P. 125.

⁴ Hayek F. A. *The Constitution of Liberty*. — Routledge, 1993. — P. 411.

⁵ Scruton R. *The Meaning of Conservatism*. — Macmillan, 1994. — P. 7.

⁶ Nisbet R. *Konservatizmas*. — Vert. L. Jonušys. — Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1993. — P. 93.

⁷ Gray J. *Enlightenment's Wake. Politics and Culture at the Close of Modern Age*. — Routledge, 1995. — P. 87–119.

⁸ Žr.: Giddens A. *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. — Polity Press, 1994.

⁹ Kirk R. *The Conservative Mind. From Burke to Eliot*. — Avon Books, 1968. — P. 15.

¹⁰ Nisbet R. *Konservatizmas*. — P. 115.

¹¹ Rorty R. *Contingency, Irony and Solidarity*. — Cambridge University Press, 1989.

Plačiau apie tai žr.: Jokubaitis A. *Postmodernizmas ir konservatizmas* // *Naujasis Židinys*. — 1997. — Nr. 5–6. — P. 188–196.

¹² Scruton R. *The Meaning of Conservatism*. — P. 44.

¹³ Žr.: Taylor Ch. *Philosophical Arguments*. — Harvard University Press, 1995. — P. 181–203.

¹⁴ Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 8.

¹⁵ Nisbet R. *Konservatizmas*. — P. 31.

¹⁶ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — Indianapolis: Liberty Press, 1991. — P. 408.

¹⁷ Ibid. — P. 5–42.

¹⁸ Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 61.

¹⁹ Oakeshott M. *On Human Conduct*. — Oxford: Clarendon Press, 1991. — P. 174.

- ²⁰ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — P. 428.
- ²¹ Ibid. — P. 15.
- ²² Ibid. — P. 36.
- ²³ Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 96.
- ²⁴ Vitgenšteinas L. *Rinktiniai raštai* / Vert. R. Pavilionis. — Vilnius: Mintis, 1995. — P. 215.
- ²⁵ Ibid. — P. 216.
- ²⁶ Oakeshott M. *On Human Conduct*. — P. 78–79.
- ²⁷ Ibid. — P. 34.
- ²⁸ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — P. 56.
- ²⁹ MacIntyre A. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. — Duckworth, 1985. — P. 214.
- ³⁰ Ibid. — P. 221.
- ³¹ Oakeshott M. *On Human Conduct*. — P. 45.
- ³² Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 21.
- ³³ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — P. 412.
- ³⁴ Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 169.
- ³⁵ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — P. 61.
- ³⁶ Žr.: Macpherson C. B. *Burke*. — Oxford University Press, 1982.
- ³⁷ Baker K. (ed.) *The Faber Book of Conservatism*. — Faber and Faber, 1993. — P. 94.
- ³⁸ Gray J. *Post-Liberalism. Studies in Political Thought*. — Routledge, 1993. — P. 40–46. Šios knygos autorius M. Oakeshottą apibūdina kaip liberalų politinį mąstytoją.
- ³⁹ Oakeshott M. *On Human Conduct*. — P. 155.
- ⁴⁰ Baker K. (ed.) *The Faber Book of Conservatism*. — P. 138.
- ⁴¹ Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. — P. 33.
- ⁴² Oakeshott M. *Experience and its Modes*. — Cambridge University Press, 1991. — P. 158.

Summary

PHENOMENON OF CONSERVATISM

The phenomenon of political thought of conservatism is being dealt with in the article within the context of currently prevailing in social and political sciences discussions about the end of traditional political ideologies. The article is aimed at proving that the conservatism which hardly fits into the framework of the ideologized political thought of the 19th century is currently becoming one of the main factors shaping the new paradigm of political thinking. This idea is based on the conception of conservatism as proposed by the two authors — Edmund Burke and Michael Oakeshott. Burke's merits are identified with his criticism of political rationalism and radicalism, whereas M. Oakeshott was the first to prove that the identity of political thought of conservatism is created not by the specific collection of political principles but rather by certain perspective of the attitude towards social reality.

At the end of 18th and beginning of the 19th century a paradigm of ideologized political thinking was formulated. An ideological dogma became more significant than the traditions of political behaviour which were established over a long period of time. Political thinking was dominated by numerous ideological narratives. Conservatism was the only narrative which did not fit into the framework of the paradigm of ideologized political thinking. Ideological political thinking has to greater extent influenced liberalism and socialism. No doubt, one can identify ideological forms of conservative thinking. However, these forms do not create the phenomenon of conservatism. The unique nature of British Conservatism is clearly demonstrated by the opposition to the domination of ideologies in the sphere of political thinking.